

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: II

Sayı: 6-7

Yıl: 1996-1997

LAİKLİK

Ergün Aybars

Vicdan özgürlüğü, laiklik, demokrasi, insan hakları, eşitlik vb. kavramlar çağımız dünyasının değerlerini, dünya görüşünü ve buna bağlı sistemlerini büyük ölçüde oluşturur. Çağımız dünyasında bu değerler sistemini benimsemiş, yaşam biçimini buna göre biçimlendirmiş olan modern bir dünya ve bunun dışında kalan, bu dünya görüşünü benimsemeyen veya başaramayan bir dünya ve bunların çelişkileri gözümüz önünde durmaktadır.

Bu değerler sistemini yaratan uygarlık, batı uygarlığıdır. Batı uygarlığının bu değerleri oluşturmasının sebeplerini ve tarihi boyutunu görmeden, laikliğin anlam ve önemini kavrayamayız.

Laik kelimesi dilimize Fransızcadan geçmişse de, aslında Yunancadır. Laikos sıfatından gelir. Laikos sıfatı, Yunancada çok görülen bir ekin eklenmesi ile "laos" ismi üzerine kurulmuştur. Laos "halk, kalabalık, kitle", Laikos da "halka, kalabalığa, kitleye ait" demektir. Homeros'un destanlarında sık sık kullanılan ve çoğu zaman seçkin komutanların karşısında mütevazi askerlerin teşkil ettiği kalabalığı ifade eden bu kelimenin kaynağı bilinmez.

Laos ve Laikos'un bu genel anlamlarının yanısıra, Yetmişlerin(1) Tevrat tercümesinde laos ile, rahiplerin ve kendini hususi bir surette Tanrı'ya vakfeden "Levi" kabilesinin dışından kalan "halk yığını"nın kast edildiği görülüyor. Yine aynı tercümede Levi kabilesi "kleros" adı ile anılıyor. Kleros'un anlamı "hisse, miras" demektir. Levi kabilesine bu adın verilmesi, Tanrı'nın bu kabileyi kendi "hissesi" olarak kabul ettiği, yani hususi surette koruduğu şeklinde açıklanmaktadır. Belki de İ.Ö. III. asrın ikinci yarısından itibaren, "laos" ve bunun zıddı olan "kleros" kelimeleri, dini nizamı tabi bir cemiyetin ayrıldığı iki sınıfı ifade etmek üzere, iki İbranice kelimenin karşılığı olarak kullanılmıştır. Mütercimlerin, imtiyazlı ruhani sınıfın karşısında duranları "laos" kelimesiyle adlandırmaları,

"laos'u" -Homeros'ta olduğu üzere- seçkinlerin emrinde amorf kitleyi ifade eden bir isim olarak duymuş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Laosun "kitle, kalabalık" anlamına karşılık Yunancada "demos", "siyasi topluluk" anlamına gelir. Demos, "hür vatandaşlar topluluğu, millet" demektir.

Hıristiyanlığın ilk asrın sonundan itibaren Kilise adamlarına Yunanca "Klarikoi", Latince "Clerici", buna karşılık müminler topluluğuna Yunanca "laikos", Latince "laici" dendiği görülüyor. İzmirli Blykarpos'un yazıları İncil'in ilk çekirdeğini oluşturur. Klerikoi ve laikoi kelimeleri bu metinde geçer. Öyle anlaşılıyor ki Hıristiyanlar İbranilerdeki mevcut düzeni aynen benimsemişlerdir. Hıristiyanlıkta da insanlığın ruhani ve bir süre sonra cismani idaresini eline alan Kilise adamları'ndan buna tabi halktan oluşan iki sınıf ortaya çıktı.

Konunun anlaşılabilmesi için Avrupa (Batı uygarlığının tümü kast edilmektedir) tarihine bakmak ve özellikle oradaki gelişmeleri kısaca görmek gerekir. Avrupalı tarihçiler, "Biz Avrupalılar Hellas'ın çocuklarıyız", "Bizim uygarlığımız Helleniktir" demektedirler. Yeni Avrupa'nın oluşmasında kapitalizmin, şehirleşmenin, coğrafi keşiflerin, ticaret burjuva sınıfının oluşmasının, Türklerin İstanbul'u (Bizans'ı) ele geçirmeleri sonucu Antik Çağ orjinal eserlerinin İtalya'ya taşınmasının etkilerinin sonucunda Rönesans'ı görürüz. Yeni bir dünya görüşü olan Rönesans ve ondan ayrılmayan Hümanizmin getirdiği yeni yorum, insanı değer görmekte, ilim, sanat, edebiyat, felsefe vs. de özgür düşüncüyü savunmakta idi.

Renaissance'ta temel eğilim olarak bulduğumuz "otoritelerden bağımsız olmayı istemek", Ortaçağ'ın evrensel şemasını kırmıştır. Artık insan büyük bir organizmanın bir organı değildir, ağırlık merkezi kendisinde olan bir "küçük dünya" (mikro kosmos), kendisine göre özelliği ile bir bireydir. Tek tek uluslar da artık yalnız, evrensel Hıristiyan topluluğunu kuran parçalardan biri değildirler, her biri, tek insan gibi, bireylik yolundadır.

Renaissance düşüncesinin üzerinde durup antik örneklerle göre işlediği ilk sorun insan sorunudur. "İnsan" arayan, "insanın" özü ile bu dünyadaki yerinin ne olduğunu araştıran çalışmalara Renaissance -ve sonraları da- Hümanizm adı verilmiştir.

Bu yeni hayat duygusu da, dinden bağımsız bir kültür kurmak, insan ve dünya ile ilgili bir felsefe yaratmak ve kültür bilimlerinin doğal bir sistemini temellendirmek istiyordu. Hümanizm, yalnız filolojik bir çalışma, araştırma değil, bir hayat anlayışının kendisine yöneldiği bir ide'dir.

Hıristiyanlaşmış Ortaçağ kültürü zayıflamaya ve yeni bir ticaret sınıfı ve şehirleşme oluşmaya başlayınca, Antik Çağ'ın beşiği sayılan İtalya'da Antik Çağ'ın kaynaklarına inerek Renaissance yaratılmış oldu.

Kendine özgü bir benliği olduğu bilincini taşıyan bir insan topluluğu olarak ulus da Renaissance'ta ortaya çıktı. Ortaçağ'da tek tek uluslar, evrensel Ortaçağ devletinin birer üyesi idiler; bunların kendilerine göre bir görüşleri olmadığı için, ne gelişmiş bir kültürleri, ne gelişmiş bir dilleri, ne de pek belirmiş sanatları vardı. Ortaçağın sona ermesiyle tek tek uluslar için de durum değişir. Artık tek kişi gibi, uluslar da kendi benliklerini duyup, bunda yerleşik olanakları, dillerini, düşünce kaynaklarını, sanatlarını, siyasî yapılarını özel renkleriyle geliştirmeye başladılar. Böylece Renaissance "ulus"u yaratan bir çağ oldu.

Bu yeni anlayış özellikle Kilise'nin despotizmine karşı çıkıyor, onun mutlak ve dehşet dolu baskısı (Engizisyon) karşısında, felsefi düşüncenin özgürlüğünden, siyasi özgürlüğe kadar uzanan ve bireyin varlığını ve hakkını savunan bir yoruma dayanıyordu. Bu yeni görüşün etkisi kısa zamanda görüldü. Türkler'in Avrupa'yı fethetmeleri tehlikesini ileri sürerek, Hıristiyan birliğini Kilisenin etrafında sürdürmeye çalışan Papaların bütün gayret ve afaroz gibi güçlü bir silâha sahip olmalarına rağmen XVI. yüzyılda Reform'a engel olunamadı. Uzun yıllar Hıristiyanların birbirleriyle kanlı çatışmalarına yol açan bu dönemde yeni Avrupa'nın, özellikle İtalyan edebiyatçıları ve tarihçileri kendilerinden önceki dönem için "Orta Çağ" terimini kullandılar. Orta Çağ'ı, kilisenin egemen olduğu dönem olarak nitelediler ve bu terimi diğer bir yorumla "karanlık çağ" olarak değerlendirdiler. Her çeşit yenileşmenin ve ilmin baskı altında tutulduğu ve feodal bir dönem olan Orta Çağ'a karşı Rönesans tarihçileri ağır eleştiriler getirdiler.

Yeni Avrupa, eski Yunan felsefesini inceledikçe ona sahip çıktı. Antik felsefe sözüyle de yalnızca eski Yunan felsefesini tanımladı. Bilmek ve bilgiyi ve herşeyin ilk sebebini araştırmak ve öğrenmek bu büyük oluşumun esası oldu. Bu yeni dönemin daha iyi anlaşılabilmesi için Ortaçağ ve özellikle din (Kilise) otoritesinin (siyasi-hukuki) ne olduğu ve nasıl yıkıldığına bakmakta yarar var. Eski Batı Yunan-Roma uygarlığı ve Eski Doğu-Mezopotamya arasında özellikle Tanrı anlayışı arasında oldukça büyük fark vardır. Eski Doğu'da din yalnızca doğa olayları ve bunlarla ilgili sırlara açıklama getirmekle kalmamakta, toplum hayatı ve devletin işleyişi, kurumların yapısı hakkında da açıklamalar getirmekteydi. Hükümdarlar Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri, hatta onların yeryüzündeki kişileşmiş biçimleri sayılmaktaydılar. Hükümdarlar yüksek ilahi otoritenin ve değişmez kaderin mutlak ifadesi idiler ve dolayısıyla emirleri ilahi olarak mutlak idi. Ortadoğu'nun tek tanrı anlayışı özellikle İsrail teokrasisi ile ortaya çıkmaktadır. Tanrısal gücün bir yönetim ilkesi olarak kullanılması bakımından İsrail Teokrasisi bu açıdan Ortadoğu'nun kendisinden sonra gelen

teokrasilerine örnektir. Rahipler yönetime katılmakta idiler. Kralın başrahip olması teokratik yapıyı daha da kuvvetlendiriyordu. Tanrısal irade bağımlı olarak çalışan sistemi gözetmek, Tanrı ile halk arasındaki itaat ilişkilerini sağlamak ve adalet üzere hüküm sürmek kralın görevidir. Eski Batı'da Yunan ve Roma'da din anlayışında mutlaklık yoktur. Burada Tanrısal anlayış daha da somutlaşmıştır. Tanrılar insan özelliklerine sahiptirler. Hatta Tanrı heykelleri insan biçimindedir. Ruhban sınıfının siyasi alanda yetkisi bulunmamaktadır. Tanrılar Olimpos Dağı'nın üzerinde yaşarlar, insanlardan farkları ölümsüz olmaları ve doğaüstü güçlere sahip olmalarıyla sınırlıdır. Hatta büyük işleri başaran kimselerin Tanrısallaşması da mümkün görülmekteydi. Delfoi rahiplerinin nüfuzları, Doğu rahiplerini hatırlatırcasına etkili olmaya başladıysa da, bunların siyasi ortama müdahalesiyle olumsuz sonuçlar doğdu. Hellenizm devrinde doğu dinlerinin etkisiyle, Doğu Tanrılarına da itibar eden Yunan dini zamanla ruhanileşti ve soyutlaşmaya başladı.

Eski Yunan felsefesi ve hür insan anlayışıyla, Roma'nın devlet hukuk sistemi bugünkü Batı uygarlığının da temelini oluşturmaktadır. Roma'nın güçlü olduğu dönemde Ortadoğu'da Hıristiyanlık doğdu. Fakirlerin ve ezilenlerin umutlarını dile getiren bu din bir bakıma ihtilalci özellik gösteriyordu. Roma'nın çöküşü sırasında İmparator Konstantin'in 312'de yayınladığı kararnamesiyle Hıristiyanlık serbest, bir süre sonra da devlet dini oldu. Kilise önderleri, toplumda egemen olan koşulları Tanrı'nın iradesi olarak göstermeğe başladılar. İsa'nın "Kral'a ait olanı Kral'a, Tanrı'ya ait olanı Tanrı'ya verin" sözünün etkisi Kilise güçlendikçe kaybolmaya başladı. St. Paul'un "Herkes yüksek otoriteye itaatle yükümlüdür. Çünkü her otoritenin kaynağı ilahidir" sözüne uygun olarak, siyasi ve hukukî otorite ilahî bir kimlik almaya başladı. Altıncı yüzyıldan itibaren Papalar Tanrı'nın manevi otoritesini temsil eden Kilise'nin, Tanrı'nın maddî otoritesini temsil eden Krallardan üstün olduğunu kabul ettirmeyi başardılar.

Hıristiyan teokrasisi tüm Avrupa'ya egemen oldu. Kilise'nin otoritesi, siyasî, hukukî, ekonomik, sosyal, edebî, güzel sanatların tümünü içine alıyordu. Bir şeyin (Hukukî, siyasî, ilmî, edebî, sanatsal, vb.) doğruluğunun kabulü ve hayata uygulanması için, o şeyin Kilise'nin kurallarına ve yorumlarına uyması gerekiyordu. Aksi durumda kişiler Engizisyonda, işkence edilerek yargılanır ve suçunun derecesine göre ölüme kadar çeşitli cezalara çarptırılırlardı. Bruno, Kopernik'in teorisini savunduğu için hemen tüm Avrupa üniversitelerinden kovuldu. Dini taassub, bilimsel özgürlüğü en sert biçimde eziyordu. Bruno 1594'te tutuklandı. Altı sene maddî ve manevi işkence gördü. İddiasından vazgeçip tövbe ve özür dilemesi istendi. Hatalı olmadığını söyledi. Sonunda

mahkeme, hakkında karar verdi. Bruno hakimlere şöyle diyordu: "-Siz kararınızı verirken korkuyorsunuz, ben onu dinlerken korkmuyorum". Karar Bruno'nun şahsında bilime, özgür düşünen akla karşı verildi. Diri diri yakılacaktı. 17 Şubat 1600 günü Bruno diri diri yakıldı. Ruhunu şeytandan temizleme işlemi tamamlandı. Galileo olayı ise akıl-iman alanlarının çatışmasının, iman adına aklın mahkum edilmesinin en somut örneği oldu(2).

Din ve bilim toplumsal yaşamın iki yönüdür, evreni farklı iki algılama biçimidir. Bunlar mutlaklık iddiasında olmadıkça, biri ötekini ortadan kaldıran, yahut gereksiz alanlar değildirler. Ancak dinin evreni açıklamadaki mutlak tekelci karakteri, uzun süre bilimi dine bağımlı kılmış, ama zamanla bilimin giderek bağımsızlık kazanması evrenin dinsel algılaması yanında bir de bilimsel algılamasının olabileceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır (3).

Kilise, dünyanın uzayda güneş sistemi içinde bir gezegen oluşu savına niçin karşı çıkmıştı? Çünkü Kilise'nin kutsal kitaba dayanarak ortaya koyduğu "Skolastik" öğretiyeye göre, Dünya "Tanrı" tarafından insan için yaratılmış, tek ve mükemmel olmalı. Güneş, Ay ve Yıldızlar onu süsler, ısıtır, aydınlatır ve dünyanın çevresinde dönerdi. Oysa bilim bunun yanlış olduğunu ileri sürüyordu. Dünya evrendeki milyonlarca yıldızdan biriydi ve boşlukta kendi eksenini ve güneşin çevresinde dönen bir küreydi. Kilise bilimin kendi otoritesini yıkacağını görüyor ve en sert biçimde baskısını sürdürüyordu

Bir yandan da Kilise'nin otoritesine karşı Roma hukukunun canlandırılması ve Kilise'nin mülkiyet sahibi olmaması ve lâik hükümetlerin işlerine karışmaması şeklindeki Güzel Philippe'in başlattığı akımlar sürüyordu. İbn-i Rüşd'ün etkisiyle lâik hükümet fikri kuvvetleniyordu. 14. yüzyılda Pierre Dobua lâik hükümeti savunarak, sonraki yüzyıllara kapıyı açmıştı. Devlet-din işlerinin ayrılması, dinin insanın vicdanı ile ilgili olduğu anlayışı gelişti. Buna göre bireyler dinî inançlarına göre serbest olarak toplanıp örgütlenecekler, devlet kendisine zararları dokunmadıkça onları hoşgörüp koruyacaktır; devlet hiçbir mezhepten yana olmayacaktır. Çünkü devletin görevi yurttaşların bu dünyadaki mutluluğunu sağlamaktır. Din ve devlet işlerinin ayrılması konusunda çok etkili bir yazar da Spinoza oldu. Felsefî düşüncenin din karşısında bağımsızlığını savunan yazar, din ile ilimin alanlarının ayrı olduğunu ortaya koyup, birbirinin işine karışmamalarının gerektiğini ileri sürdü. Bütün bu gelişmeler "Aydınlanma"nın hazırlanmasını sağladı. "Akıl Dini", "Doğal Din" anlayışı, devletin kaynağının ilâhi olmadığı anlayışını kuvvetlendirdi. Locke, din ve devlet işlerinin ayrılmasını ve kuvvetler ayrılığına dayanan bir devlet anlayışını

savundu. Voltaire Kilise'nin siyasî-hukukî otoritesine karşı mücadelesini "düşünce ve vicdan özgürlüğü" tezine dayandırdı. Rousseau demokrasi ve Montesquieu kuvvetler ayrılığı tezini işlediler. Bunun yanı sıra, Avrupa'da burjuva sınıfı her geçen gün ekonomik bakımdan güçleniyordu. Feodal üretim ilişkilerinin yerini, kapitalist üretim ilişkileri almıştı. Fakat siyasal-hukukî yapıya egemen olan halâ aristokrasi-ruhban ikilisi ve onlara dayanan Kraldı. İngiltere'de burjuvazi, gücünü kabul ettirmeyi başarmış ve 1688'de sorun büyük ölçüde çözülmüştü.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Aydınlanma Çağı(felsefesi)ni görmek gerekir. Aydınlanmanın başlangıç tarihini tesbit etmek mümkün değildir. Ancak Rönesans'ın XVIII. yüzyıldaki meyvası olarak görebiliriz. İngiliz aydınlanmasının etkisi, Newton kanunu aracılığı ile Voltaire tarafından Fransa'ya taşındı. Fransız Aydınlanması, İngiliz Aydınlanmasının aksine sert ve ihtilalcidir. Bu özelliği iledir ki tüm Avrupa'yı etkileyecektir.

Reform savaşlarını yaşamış, St. Bartalmi katliamını görmüş, Nant Fermanı ile din çatışmalarına son vermeye çalışan Avrupa, Fransız Aydınlanması'nın ortaya koymakta olduğu bu yeni yaklaşımla büyük ölçüde etkilenirken, sonuçta "Lâiklik"te çözüme ulaşacaktır. Bu sebeple Aydınlanma iyi anlaşılmalıdır.

XVIII. yüzyıl Aydınlanması, yalnız Aydınlanmacı filozofların değil, aydınlatılmış veya aydın hükümdarların da varlığına tanıktır. Bunların içinde en ünlüleri bilindiği üzere II. veya Büyük Frederik ve Rus Çariçesi Katerina'dır. Bunların filozoflarla ilişkileri çok ilginç ipuçları verir.

Aydınlanmanın bir diğer özelliği, Aydınlanmacı filozofların veya düşünürlerin genellikle sistemli düşünürler olmalarından çok büyük yazarlar olmalarıdır. Bunlar yazılarında millî dillerini kullanarak düşüncelerinin geniş çevrelere hitap etmesini sağlarlar. Felsefenin, geniş çevrelerin eğitim ve yetişmesinde yer alması da XVIII. yüzyılın ve bu hareketin bir başka özelliğidir. Bu anlamda, özellikle ansiklopedistler hem Aydınlanmanın tipik bir temsilcileridirler, hem de onların mantikî bir sonucunu teşkil ederler. Bu bağlamda olmak üzere, Voltaire bir filozof olmaktan çok, edebiyatçıdır. Rousseau da siyaset, eğitim, kültür felsefesi alanındaki büyük etkisine rağmen, bir sistem kurucu filozof olmaktan çok, bir yazardır. Burada önce yazarın kendisini aydınlatması söz konusudur. Voltaire'nin bazı broşürlerinin yüzbinlerce bastığı hesaplanmaktadır. Hareket, derinlikten çok genişliğine bir harekettir. Yüzyılın fikir kulüpleri, ödüllü yarışmalar, salon tartışmaları, ansiklopedi yayımcılığı onun rengini verir. Bunun için de bu yüzyıla filozoflar yüzyılı denir.

(Ve filozoflar tarafından çevrelenen, aydınlatılan Aydın yöneticiler yüzyılı) 1648 ve 1688 İngiliz ihtilalleri, 1789 Fransız İhtilali ile siyaset ve tarih sahnesine çıkacak olan halk, Aydınlanma hareketinin kendisine yöneldiği, kendisine hitap ettiği esas kitledir. Bilgiyi halka yaymak, geniş çevrelere tanıtmak da buna paralel olarak, aydınlanmacıların ana kaygılarından biridir.(4)

Aydınlanmanın bazı temel özellikleri şunlardır. Aydınlanmanın en temel özelliği, XVII. yüzyılın doğa bilimlerinde o kadar başarılı olduğu görülen aklın, doğal aklın, bilimsel aklın veya bilimsel bakış açısından doğa biliminden insana, insanın toplumsal kültürel hayatına ve kurumlarına çevrilmesidir. XVII. yüzyıla gerek doğa bilimlerinde (Galileo, Newton, Harvey), gerekse felsefede (Descartes, Spinoza, Leibniz, Hobbes) büyük buluşlar yapmak, büyük sistemler geliştirmek anlamında başarısını ortaya koyan insan aklı bu başarılarında da teşvik ve cesaret bularak insanî alana dönmekte ve bu alanı da kendi ışığı ile aydınlayabileceği ümit ve görüşünü doğurmaktadır. Tabii bu alanda en dikkati çeken, en problematik olan konular da din ve siyasetle ilgili konulardır. Bundan dolayı da o öncelikle bu konular üzerine büyük cesaretle yürümekte ve bu problemlere zamanımıza kadar varlığını ve değerini koruyan bir takım çözümler getirmektedir. Bu konuda da, yine özellikle Fransız aydınlanması daha radikalist bir tutumu sergilemektedir. Fransız Aydınlanması haklı olarak işaret edilmiş olduğu gibi esas olarak dinsel kurumlar ve dinin kendisine karşı bir tutumla, politik sistem veya sistemlere karşı bir tutum olarak kendisini ortaya koyar.

Aydınlanmacı filozofların, özellikle Fransız Aydınlanmacıların tümü Kilise'ye, ruhban sınıfına karşıdır. Çoğunluğu Hıristiyanlığın da kendisine karşıdır. Ancak hepsi dinin kendisine karşı değildir. Örnek vermek gerekirse onların içinde de, La Mettrie veya d'Holbach gibi Tanrı tanımazlar vardır. Ama Voltaire, Fontenelle, Rousseau kesinlikle Tanrı'ya inanırlar. Diderot, "Başarı ve Erdem Üzerine" adlı yapıtında "...bir kelebeğin kanadı, bir sineğin gözünün Tanrı tanımazcılığı için yeterli olduğu"nu söyler. Aydınlanmacıların görüşünü "mevcut toplum, devlet, kilise, aile ve okul tarafından kabul edilmiş olan bir Tanrı ile savaşıyor ve bu Tanrıyı reddeden bir toplumsal tanrı tanımazcılık olarak nitelendirmek belki daha doğru olacaktır. Öte yandan onların çoğunluğunun, Newton'un da inanır görüldüğü genel olarak yaradancılık (deisme) adı ile adlandırılan bir görüşün taraftarı olduklarını söylemek gerekir. Bu akıllı ve bilinçli bir Tanrı'nın dünyayı yaratmış olduğu, ancak daha sonra onun işleyişine karışmadığı, onu iyi bir usta veya makinist gibi kendi ayakları üstünde çalışır bir biçimde tuttuğu veya bıraktığı görüşüdür. Bu, bu zamanın bilimine uygun, mucizelerin, yani Tanrı'nın bu dünyaya doğal dışı müdahalelerinin varlığını

reddeden bir Tanrı anlayışıdır. Öte yandan yine o, insanın doğal yetileriyle, doğal aklıyla, aklının doğal ışığıyla kendisine erişilmesi mümkün; hakkında bilgi edinmek için vahyedilmiş dinlerin kurumları gerektirmeyen bir doğal din anlayışıdır.

Bu dönem tartışmalarında, Tanrı bizzatihi kendisi için değil, toplum, devlet ve ahlakla ilgili işlevi açısından tartışma konusu yapılmaktadır. Yani burada geri planda varlığını belli eden şey, insan için, pratik hayat için, devlet, toplum, ahlak düzeni için Tanrı'nın bu işlevi yerine getirmekte daha tatmin edici veya etmeyici olduğudur. Bu şüphesiz arkasından ikinci bir noktayı getirecektir; ahlâkın artık dinden kopuşu noktasını. Ahlâk için Tanrı'nın gerekli olup olmadığı meselesini tartışmaya açmak, onun gerekli olmayabileceği ihtimalini de tartışmaya açmak demektir. Nitekim burada yavaş yavaş dinden bağımsız, deyim yerindeyse "lâik" bir ahlâkın gündeme gelmesi sürecinin başlangıcında, hatta içinde bulunmaktayız. Makyavel'le birlikte siyasetin dinden kopuşuna şahit olan Avrupa, Aydınlanma ile birlikte artık ahlâkın da dinden kopuşuna tanıklık edecektir. Bayle'nin sözünü "tanrıtanımazlardan oluşan bir toplum düzeni, bir ahlâk düzeni pekâla mümkündür" şeklinde de anlayabiliriz. Nitekim bu yolda ilerleyen Kant bu yüzyılın sonunda biryandan özgürlük, ölümsüzlük gibi insani taleplerin bir tanrı kavramını talep ettiğini söylerken, öte yandan ödev, iyi niyet, vicdan kavramına dayalı tam otonom bir disiplin olarak ahlak bilimini tesis etmeye çalışacaktır.

Aydınlanmanın siyaset konusundaki tutumuna gelince; o da, din konusundaki tutumuna benzer. Özellikle yine Fransa'da, yani İngiltere'ye göre siyasi sistemin daha tutucu, daha geleneksel olduğu ülkede eski rejime karşı yöneltilen eleştiriler, doğal olarak daha şiddetli ve daha yıkıcıdır. Siyasetin dinden ayrılma süreci yukarıda da işaret ettiğimiz gibi diğer paralel gelişmelerle birlikte Makyavel'den itibaren başlamış ve XVII. Yüzyıl İngilteresi'nde hemen hemen tamamlanmıştır. Bu da özellikle iki büyük isim Hobbes ve Locke sayesinde mümkün olmuştur. Bilindiği gibi her ikisinin de ana problemi egemenliğin temellendirilmesi ve meşrulaştırılması problemidir: Devlet niçin vardır? Gücünün, iktidarının kaynağını nereden alır? Bu gücün sınırları nelerdir? Bu ve benzeri sorulara XVII. Yüzyıl İngilteresi'nin verdiği cevaplar devletin, iktidarın artık geleneksel-dinsel modellerle açıklanmasının kesinlikle mümkün olmadığını göstermiştir: Toplum ve devlet, insanın tabii özelliklerinden, tabii yeti ve ihtiyaçlarından çıkmıştır ve yine insanın tabii ihtiyaç ve arzularına cevap verir. Egemen olan, kendi aralarında yaptıkları sözleşmeyle tabiat durumundan sivil duruma, toplum durumuna geçen halktır. Egemenlik kayıtsız şartsız bu

sözleşmeyi yapan halka aittir ve devlet bu halkın kendini koruma ve devam ettirme iradesinin yalnızca bir aletidir. XVIII. yüzyıl Fransa'sı ise bu düşünceler veya bu düşüncelerin pratik hayata geçirilmesi bakımından İngiltere'den bir yüzyıl geridir. Nitekim Fransızlar ihtilallerini de İngilizlerden aşağı yukarı bir yüzyıl sonra yaparlar. Burada Rousseau'nun özel yerine dikkat etmek gerekir. Anglo-Sakson demokrasi geleneğinden oldukça farklı olan Fransız İhtilâli'nin cumhuriyetçi geleneğinin kurucusu olduğu ve bizim Cumhuriyet geleneğimiz üzerine de en önemli etkilerden birini oluşturduğu için Rousseau'nun bu konudaki görüşlerini biraz ayrıntılı olarak görelim:

Rousseau, Hobbes'un tersine Locke gibi doğal bir iyi duruma inanmaktadır. Başka deyişle; ona göre insanlar doğal durumda özgür ve mutluydular. Sonra özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla bu doğal durum bozuldu. Eşitsizlik, sömürü ve mutsuzluk ortaya çıktı. Bu durumu ortadan kaldırmak üzere de medeni veya sivil duruma geçildi. Bununla birlikte medeni durum doğal durumdan daha iyidir. Çünkü insan orada, yasaya itaat eder. Bu yasa kendi yaptığı yasa olduğu için, bu onun aslında kendisine itaat etmesi, yani özgür olması demektir. Sözleşmeyi yapan insan o halde özgürdür ve gerekirse bu sözleşmeyi bozmak hakkına da sahiptir. Bireylerin tikel iradelerinin toplamı, genel iradedir. En genel irade de her zaman en haklı olandır. O halde halkın sesi, hakkın sesidir. Bireyin erdemi, tikel iradesini genel iradeye uydurmasıdır. Hükümetin ödevi, genel iradeye uymaktır. Egemenlik birdir ve bölünmez ve mutlak olarak sözleşmeyi yapanlara aittir. Hükümet genel iradeyi temsil etmez ancak onun aletidir. Genel idarenin yasama, yürütme ve yargı bakımından bölünmesi söz konusu değildir. O bir bütündür ve sadece yasamaya aittir.

Diğer sivil toplumsal kurumlar gibi Kilise'nin veya herhangi bir dinsel cemaatin genel irade karşısında silinmesi ve onun iradesine boyun eğmesi zorunludur.

Bir başka nokta toplumda hiçbir sınıfa imtiyaz verilemeyeceğidir. O halde ruhban sınıfı ile asiller sınıfının egemenliği paylaşması söz konusu olamaz. Egemenlik kayıtsız şartsız halkın yani Fransız ihtilâlinin tanımlayacağı tarzda burjuva sınıfındadır. Burjuva sınıfı ise, kendisini herhangi bir sınıf olarak değil, tüm halkı temsil eden sınıf olarak tanımlayacaktır. O halde XVIII. yüzyıl Aydınlanması ahlâkın dinden, Tanrıbilimden bağırsızlaşması gibi siyasetin de artık dinden tam bir kopuşunu temsil eder. Özellikle Fransa gibi bir ülkede bu kopuş çok radikal ve dramatiktir.

Aydınlanma, hoşgörü özellikle dinsel hoşgörü kavramını değil, ancak ona bugünkü anlam ve değerini kazandıran harekettir. XVII. yüzyılın Avrupa'sının din ve mezhep savaşları altında acı çeken halklarına hoşgörünün erdemini, huzur ve güvenini verir.

Sonuç olarak "Lâiklik" dörtüzyüzyıllık bir birikimin sonucu olarak, akıl iman çatışmasının, din-devlet alanlarının ayrılması ile sonuçlanması, devletin din alanına karışmaması, dinin de devlet alanına karışmaması prensibini oluşturdu. 1688 İngiliz Halklar Bildirisi, 1776 Amerikan İnsan Hakları Bildirisi ve 1789 Fransız İnsan Hakları Bildirisi'nin bir özelliği de insanların istedikleri dine inanmak veya inanmamak, ibadet etmek veya etmemek, hak ve özgürlüğünü kabul etmeleridir. Lâiklik ancak vicdan özgürlüğü ile tamamlanır. Lâiklik dinî değil hukukî bir kavramdır. Onun için lâiklik de esas dine karşı olumsuz bir tavır takınmak değil, hukukî bakımdan dini etkisiz kılmak, başka bir deyişle dinin elinden siyasi-hukukî otoriteyi almaktır.

DİPNOTLAR

- (1) Aristeas'ın Mektubu diye bilinen metne göre, Mısır hanedanından Philadelphos lakabı ile anılan Ptolemaios (İ.Ö. 285-247), İsrail'in oniki kavminden altışar kişi olmak üzere Kudüs'ten İskenderiye'ye yetmişiki alim çağırtmıştır ve bunlara Tevrat'ı Yunanca'ya tercüme etmek görevini vermiştir. Gerçi mektubun sahteliği bugün herkesçe kabul edilmektedir. Fakat İ.Ö.130 yılı civarında İesus'un Ekklesiastikosu'nu Yunancaya çeviren ve bizzat İesus'un torunu olan mütercimin önsözünde bu husus açıkça belirtmektedir. Anlaşılmaktadır ki Tevrat'ın tamamı veya hemen hemen tamamı İ.Ö. 130 yılından önce Yunancaya çevrilmiştir. Suat Sinanoğlu, **Lâik Kelimesinin Etymonu ve Anlamları, Lâiklik**, Milli Tesanüt Birliği Yayını, İstanbul, 1954, s. 1-2.
- (2) İslam dünyasında da "bir şeyin (sosyal, ekonomik, edebî, teknik, vs.)" hayata uygulanabilmesi için "o" şeyin "Şeriat"a (Kur'an, sünnet, icma, kıyas) uyması gerekiyordu. Aksi takdirde kişi "küfür" işlemiş olurdu ve cezası ölüme kadar uzanırdı. 1594'de Bruno'nun tutuklandığı yıl İstanbul'da Kandilli Rasathanesi, Şeyhülislam fetvası ile "yıldızlarla uğraşmak kafirliktir" gerekçesiyle kapatıldı.
- (3) Bertrand Russell, **Din ile Bilim**, Bilgi yay., Ankara, 1972, s. 7-15.
- (4) Ahmet Arslan, "Aydınlanma", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 1/2 (İzmir, 1992), s. 7.